

Persze nem is voltak ott kicsibék, csak bennem egypár Mickey Mouse-bélyeg lenyomata, és attól megálltam az időben, mert minden épp egyformán volt fenséges és tökéletes, úgyhogy nem lett volna értelme megbolygatni semmit, levegőt is alig vettem, hogy még a pihék se lifegjenek az ajkamon. És akkor Nelson meg a német felesége és a kicsi szőke német kisfiuk helyett megpillantottam a szent családot a fedélzeten. Az örökkévalóság napján éppen ott sétált el mellettem Lennon a kisfiával és rút kicsi feleségével, akihez ragaszkodott, és akit senki sem szeretett, csak ő, és erre a szeretetre én értetlenséggel és csodálattal néztem. Akkor már tudtam, hogy ez is a tökéletesség része. Nem kell megértenem, csak elfogadnom, hogy ez is Lennon, az ő anyai meg nem értettségének és elhagyatottságának lenyomata, igen, ő ebben a rút kiskacsában találta meg az imádott, elvesztett, kicsit rideg-hideg mamáját. Ahogy elhaladtak mellettem, magától értetődő eufóriában intettem nekik, és ők mosolyogva visszaintettek. Nemsokára Nelsonék is befutottak, és én Lennonék után mutattam:

– Látod, ők is itt vannak.

– Hát persze – mondta Nelson, és most először megsimogatta a hajam, és megveregette a hátamat –, mi mind együtt utazunk a Sárga Tenger alattjárón.

Kárpáti Péter

A TÚLVILÁGON TÚL (I)

„A Szent Péter is bagózott. Ment a faluban, oszt a szájában volt a bagó, meg egy rühes számara volt... Bagóval kereskedtek, az öregapámnak is adtak. A Jézus pipált, a Péter meg bagózott.”¹

...hol nem volt

Határsértéssel foglalkozom.

Határsértésen a földi és a túlvilág határának átlépését értem. Ez mindig botrányos, megrendítő. A halált hozza magával – vagy az újjászületést.

Már maga ez az írás határsértés: a dramaturg szemével vizsgál folklórszakmai kérdéseket. Az a tapasztalatom, hogy az irodalmi formán szocializált gondolkodásunk a legtöbbször nem tud mit kezdeni a mesével, vagy alapvetően tévesen közelít hozzá, irodalomnak tekinti. Pedig a népmese más: egyfajta szabad, improvizatív színház alapanyaga. A *mesélés*, a szóbeliség kultúrájának és a sajátos szegmense egészen máshogy működik, mint az irodalom. Nincs kötött szövege. Ugyanaz a mese minden mesélés alkalmával más és más szövegvariánsra épül, akkor is, ha azonos mesélő mondja el később is. Ha pedig más meséli tovább, még nagyobb lesz a két szöveg közötti különbség. A szomszéd faluban annál is nagyobb. Minél távolabb kerülünk az első mesélőntől, annál távolabb esik egymástól a két szövegvariáns, sőt a mese szerkezete is változik, de még a története is. Mégis, még mindig (nagyon sokáig) *ugyanarról* a meséről van szó. A mesének tehát nincs saját szövege, és ez azt jelenti, hogy nem is lejegyezhető. Csak

egy-egy *mesélés* szövegét rögzíthetjük hangfelvétellel – magának a *mesének* csak a szüzséjét rögzíthetjük, de már ez is anyagidegen, folklórszakmai beavatkozás, hiszen az élő hagyományban a szüzsé soha nem válik külön a mesétől. A szüzsét, a történetvázatot és a benne rejtőző problémát, gondolatot nevezzük *mesetípusnak*. Ez állandó, és valahogy úgy működik, mint a sejteinkben hordozott géninformáció. Csak olyan mese képes élni és szaporodni – értsd: mesélődni –, amelyiknek létrejön egy ilyen dramaturgiai kristályszerkezete. Minél biztosabb ez a szerkezet, annál alkalmasabb arra, hogy a mesélő mintegy ösztönösen és dinamikusan képviselni tudja, szabadon szárnyalhasson. Közönségre hangolt színházi érzékenységgel és lendületesen úgy tudjon mesélni, hogy közben ne kelljen gondolkodnia a folytatáson. És a pusztá vázát saját személyisége lenyomatával, a pillanat hatásával és új meg új ötletek varázsával öltözteti föl. Minden mesélés alkalmával más- és másképpen.

Az epikus népköltészetnek van tehát egy *állandó* és egy *változó* eleme, de nyelviileg nem rögzített se egyik, se másik. A népdal szövege természetesen sokkal kötöttebb, hiszen a vers könnyebben megjegyezhető: minden szónak megvan a maga helye, a nyelvében él, és ebben az irodalomra hasonlít. De ami a népmeséket illeti, a szóbeli hagyomány alapvetően különbözik az irodalmi hagyománytól.

Vannak persze itt is állandó nyelvi elemek, például mesekezdő és mesevégző formulák, illetve olyan nyelviileg részben kötött dramaturgiai panelek egy-egy epizód megformálására, melyek megjelenhetnek sok különböző történetben is. Ilyen például, amikor megkérdik a királyt, hogy egyik szeme miért sír, a másik miért nevet, ő pedig hozzávágja kardját a királyfihoz. Ezek a panelek (elsősorban a kevésbé tehetséges) mesélőket segítik, oldják a folyamatos improvizáció feszültségét. És ezek a panelek okozzák, hogy sokszor annyira unalmasnak érezzük a mesét.

Vannak azonban olyan szövegformulák is, amelyek egy-egy mesetípus esetében szervesen hozzátartoznak az állandó részhez, a *géninformációhoz*. Ilyet találunk például abban a gyermekijesztő típusban, melyet a PIROSKA ÉS A FARKAS-ból ismerünk: „*Miért olyan nagy a szemed? – Hogy jobban lássalak...*” stb. A mese legfőbb lényege a dialógusformához kapcsolt színházi hatás, a fenyegető késleltetés, majd a váratlan, durva poén: „*hogy jobban BEKAPHASSALAK!*”

A mesék bennünk élnek, a szó szoros értelmében: mint élményt hordozzuk emlékezetünkben, máskor mint élményt *bocsátjuk ki* magunkból. Sok száz, sőt olykor több ezer éve élnek bennünk, és ezzel együtt megvan a maguk sok száz vagy több ezer éves saját élettörténetük is. Változnak. Eltűnnek. Felbukkannak. Elágaznak: egyből több külön mese születik. Máskor egy félreértésből, hibás mesélésből keletkezik új, esetleg sokkal jobb mese. Élettörténetükben, létformájukban, ebben a formátlan, dinamikus szabadságban ember voltunk az asszociációk finomságával tükröződik.

Merre van a túlvilág?

„*Hát mikor az én édesanyám megszületött, akkor a bábaasszony azt mondta neköm, hogy mennyek el a köröstyánymér. De a köröstyánymér má meghát, fönt pihent a mennyországba.*

Hát én nagyon hamar fölmöntem, hogy elhívom a körösztelésre. Hát mast gondolkottunk, hogy hogy megyek haza, gyorsan kőne utazni. Azt monta szent József: – Nézzed, fiam, itt a sarokba van egy rakás korpa, ebből fogunk sodorni kötelet! – No de egyrétűen nem ért le, ekkor duflán vettem, rákötöttem a derekamra. Mikor azután a derekamra kötöttem, ereszkettem lefelé, egy huncfút egér vót a közepén, és elrálta a kötelet, és én leestem, és derékig beleestem a föld közé. Az egyik lábamat kihúztam, és bicskával elváltam combtűbe. Akkor elszalattam haza, hoztam egy ásót, és kiástam

a lábomat, és a másikat hozzáragasztottam. Mast mikor hazaértem, má az édesanyám meg vót köröszttüve...”²

Ha a túlvilág fönt van a magasban, akkor mennyországnak hívjuk. A népköltészetben pedig a mennyország legtöbbször a tréfamesékben és a hazugság-, más néven bolondmesékben jelenik meg. A mennyország mint képzet szinte mindig ironikus, még akkor is, ha halottak lakják, kedves rokonok, ismerőseink.

Érdekes, hogy nagyon könnyű eljutni a fönti világba („*Hát én nagyon hamar fölmöntem...*”), egy magasra rakott buglya tetejéről is átszökhetsz a mennyországba, vagy elég, ha egy fán fölmászol. Fölmenni könnyű – lejönni annál nehezebb. Fölfele sokféleképp lehet, de lefelé csak egy módon: korpakötélen kell leereszkedned. A korbából sodort kötelet nem minden mesében rágja el az egér (mint a föntiben), olyankor viszont nem elég hosszú a kötél, és ott himbálózol ég és föld között. Feltalálod magad: levágod a fenti szakaszt, és alulról hozzácsomózod. Így már lemászhatasz biztonságosan.

A népmeséket a XVIII. század vége és a XIX. század fedezte fel és közvetítette az európai műveltség felé, és a korabeli gyűjtők ízlése a mai napig meghatározza, hogy a népmesék világából mit ismerünk, és azt milyennek ismerjük. A magyar gyűjtők közül leginkább egy nagy tudású, de vaskalapos író-folklorista ízlése érvényesült. Benedek Elek szakmaiságát már saját kortársainak egy része megkérdőjelezte, azt az elvet, amellyel a paraszti kultúrából csak azt emelte ki, ami szerinte ízléses, „csinos”, és lenyeste róla az élőbeszéd szószátyár *szemetét*, hétköznapi utalásait, ellentmondásait, és a kapott anyagot átdolgozva egy steril és irodalmiasan népies világot alkotott, zárt mesekozmoszt az Üveghegytől a (német jövevényező) Óperenciás-tengerig.

Nagyon jellemző szemléletére az a kritika, melyet minden idők legzseniálisabb magyar (egyébként autodidakta) gyűjtője, Kálmány Lajos egyik legfontosabb munkájáról, a SZEGED NÉPE első kötetéről írt:³ „*Túlságba viszi a lelkiismereteskedést, s mit hogyan kap, úgy ad – minden kritika nélkül. [...] Jót vagy semmit!*” Benedek az anyag egy részét nem találja elég „csinosnak, sem olyan költői vagy nyelvészeti szempontból érdekesnek, hogy kimaradásuk érzékeny veszteség lenne. [...] Újabb időkben a gyűjtők jó része ama hibás fölfogásnak hódol, mely szerint be kell mutatni a népet minden oldaláról. [...] Halomra gyűjt értékest és értéktelent...”⁴

Kálmány Lajos a SZEGED NÉPE következő kötetének jegyzeteiben csattanós választ ad a kritikára. Néhány egészen titokzatos és ritka népköltési adatból kiindulva feltárja a finnugor ősvallás tűzistenének madara, a daru mitológiai jelentését. Majd azt írja: „*Miféle idevágó adatokat találunk?! [...] A magyar népköltés nem sok útbá igazítót nyújt. [...] Legtöbbet ér egyik hiányos Az öregember majmai nevű mesénk, melyet a Jót vagy semmit-féle szólás szerint nem szabadott volna közlenem.*”⁵

Kálmány több más esetben is említi, hogy amikor a dal- vagy meseszöveg érthetlenné, zavarossá torzul, gyakran épp ezek a szakadások nyitnak kaput a népi emlékezet mélyére temetett, keresztény kor előtti hit- és hiedelemvilág felé.

Ez a gondolat kísértetiesen emlékeztet a pszichológiából ismert jelenségre: ha az egyéni narratíva képtelenné és szaggatottá válik, szinte bizonyossággal sejteni lehet, hogy ott valami feldolgozatlan, a tudattalanba vetett trauma áll a háttérben. A pszichoterápiás folyamat egyik legfőbb célja épp ezek feltárása. Kálmány Lajos a néplélektant kutatva rájött erre az összefüggésre csaknem száz évvel a narratív pszichológia megszületése előtt.

De Kálmány szakmaisága zárvány maradt. Az Athenaeum és a Kisfaludy Társaság kiadványaiban a folklórkutatók már az I. világháború előtt a magyar epikus népköltészet szinte teljes gazdagságát feltérképezték, ennek ellenére a „Nagy Mesemondó” és követői

által a nagyközönség felé közvetített témakincs leginkább csak egy szűk, mitikus eredetű tündérmeseanyagra korlátozódott. És mivel a szóbeliség természetes mesekultúrája vérszenen pusztult, ennek az irodalmi *értékmentésnek* hatalmas és máig tartóan kizárólagos hatása volt. Ma a közvélemény szemében a *magyar népmese* egy bizonyos romantikus hangulatú tündér-, régies nevén varázsmesét jelent. A FEHÉRLÓFIÁ-T, MIRKÓ KIRÁLYFI-T és társait. Szinte teljesen hiányoznak például a horrormesék, melyeket a közönség elsősorban a Grimm testvérek anyagából ismer. Sokan gondolják emiatt, hogy ezek tipikusan német mesék, pedig a gyermekfelfaló és egyéb horrormesék rendkívül népszerűek voltak magyar nyelvterületen is.

Ismerünk még valamennyi állat- és legendamesét, novellamesét, bizonyos mennyiségű tréfamesét, de ha megnézzük a MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS-t,⁶ feltűnik, hogy a témaválaszték egészen más arányokban oszlik meg, és sokkal gazdagabb, mint ahogy azt a gyermekkorból származó népmeseműveltségünk alapján képzelnénk. Hihetetlenül tág témavilágot fog át, és elemeiben megjeleníti az emberiség történetkultúrájának nagy részét. Ami pedig a stílusvilágukat illeti, Csoóri Sándor írja: „A népköltészetben minden, Európában eddig történelmileg kialakult stílusnak megtalálhatjuk az őspéldáját. Tehát nemcsak a realizmusét, hanem a szürrealizmusét, a szimbolizmusét, a groteszkét, sőt helyenként még a naturalizmusét is.”⁷

A mesék nem állnak meg az országhatárokon. Nagyon kevés az olyan történet, amely valóban hungarikumnak tekinthető. Két témakörön belül találunk több olyat, mely nem szerepel az Aarne–Thompson-világkatalógusban. Ez a magyar földön különösen gazdag két meseanyag a *Krisztus-legendák* és a *hazugságmesék*. Ezzel szemben a magyar *rászedett ördögmesék* köre száználmasan sivár, szemben például a délszlávokkal.

A MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS hazugságmesékkal foglalkozó kötete szép sorjában számba veszi az egyes abszurd motívumokat. Például:

AaTh 1881: *Az embert madarak viszik a levegőben.*

AaTh 1882: *A fiú hazaszalad ásóért, hogy kiássa magát a földből.*

AaTh 1882A: *A fiú hazaszalad fejszéért, hogy kivágja fejét az odvas fából.*

AaTh 1886: *Az ember saját koponyájából iszik.*

MNK 18861: *Az ember nyáridőben koponyájával töri be a jeget, hogy inni tudjon.* Ez a motívum nem szerepel a nemzetközi Aarne–Thompson-motívumjegyzékben – valódi hungarikum –, akárcsak a következő:

MNK 1889R*: *Az ember hajánál fogva kihúzza magát a vízből.*

Van azonban néhány olyan típus is, amelyben a főnti motívumok (több más hasonlóval együtt) főzért alkotva hoznak létre önálló mesetípust.

Úgy kell ezt elképzelni, ahogy a természetben is léteznek egysejtűek, ill. olyan nagyobb, bonyolultabb lények, melyek különféle egysejtűekből alakulnak önálló szervezetté.

A továbbiakban két ilyen mesetípussal foglalkozom. Az egyik a fejezet elején rövid, töredékes változatban idézett ÉGBENJÁRÁS KERESZTAPÁÉRT (-ANYÁÉRT), MNK 1889K1 számú hungarikum, a másik pedig az APÁM LAKODALMA, MNK 1962 számú típus. A két típus egymás közeli rokona, az elsőt sehol nem ismerik magyar nyelvterületen kívül, a második szerepel az orosz és lengyel katalógusban, és délszláv változatai is ismertek.⁸

A két típusban csak a kezdő szituáció különbözik, a további epizódok nagyjából azonosak. Közelebről megnézve azonban kiderül, hogy az eltérő alaphelyzetek valójában csak egymás variációi. Az egyikben a beszélőt anyja születésekor a mennyországba küldik a keresztanyáért. A másikban az apja lakodalma alkalmával a malomba küldik

a búzát megőrletni. Ez utóbbinak van olyan változata is, hogy „*a hős az erdei idegen világba vagy a halottak – óriások országába kell átlépjen, hogy tüzet szerezhesen*”.⁹ A malomban őrletés valószínűleg csak a túlvilági küldetés elhomályosult értelmű verziója.

A malom nincs odahaza: elment eprészni. A hős leszúrja ostorát a földbe, és szalad megkeresni a malmot. Mire visszaér, az ostorból évig érő fa nőtt. A hős fölmászik rajta, a fa odvában csirimpoló verébfiókákat talál, megpróbál benyúlni értük, a keze nem fér be. A feje befér. De kihúzni már nem tudja, hazaszalad a fejszéért, hogy kivágja magát. De otthon a fejsze megfiadzott, kilenc kis szekercét szoptat. A hős visszaroohan, kiszabadítja a fejét, és a madárfiókákat az ingébe gyömöszöli. A verdeső madárkák pedig elröpítik.

Körülbelül innét már teljesen összefolyik a két mesetípus, ugyanazok a fajta epizódok sorjáznak, vad rohanásban. Hősünk repül-repül, lentről asszonyok kiáltanak rá, úgy érti, azt mondják, oldja meg a gatyamadzagját. Megoldja, a madarak elrepülnek, ő pedig lezuhan. Belefúródik a földbe, hazaszalad ásóért – és még sok-sok hasonló epizód után hazaér – az egyik mesetípusban az édesanyja születésére, elkésve, a másikban pedig az apja lakodalmára.

E két mese alapján a túlvilágjáró népi képzeteket szeretném vizsgálni. Az ÉGBENJÁRÁS KERESZTAPÁÉRT-típusnak központi, címadó epizódja a mennyországi utazás. Az APÁM LAKODALMA-típusban, ahogy már írtam, ez a bizonyos úti cél az idők folyamán elhomályosodott. A következőkben azonban a konkrét túlvilági küldetésnél sokkal érdekesebb, titokzatosabb összefüggésekkel szeretnék foglalkozni.

Az APÁM LAKODALMA-típusról a folkloristák közt elfogadott nézet – a NÉPRAJZI LEXIKON-ban¹⁰ is így szerepel –, hogy a mesében leírt vándorút epizódjai „*a sámán túlvilágjárását látszanak parodizálni*”. A lexikonszócikk hozzáteszi: „*Bolondmeséink feltárása, típusanyaguk teljes számbavétele, a keresztény és pogány mitológiával való egybevetése még nem történt meg.*” Ez utóbbi lehet az oka annak, hogy a lexikoncikkbe bekerülhetett a következő csacsóság: „*A bizarr kalandoknak komoly megfelelője minden bizonynal megtalálható lenne a sámánvíziókban.*”

Mit érthet a szócikkírő „*komoly megfelelő*” alatt? Olyan történetvariánst, amely nem a képtelenségek halmozásán alapszik? De hiszen ezek többségében nem „*bizarr kalandok*”, hanem a valóság elemeinek egyszerű kifordításai, mindig ugyanazon játékszabály szerint. A „*fenékkal fordult világ*” olyan, majdnem tökéletesen logikus rendszer, melyet szinte bármilyen élethelyzetre alkalmazhatunk. Például engem most megivott a kávéscsésze, aztán egy cigarettára letüdözött. Ha ezt a világot a fejéről a talpára fordítjuk, akkor nem a paródia „*komoly megfelelőjét*” kapjuk, hanem a nagy semmit. A mesealkotás lényege itt maga a kifordítás.

Száz évvel Benedek Elek után, az 1982-ben kiadott, de mai, digitalizált változatában egyeduralkodó NÉPRAJZI LEXIKON szerint az *abszurd* még mindig nem tűnik önmagában érvényes, *komoly* gondolatnak!

Mindez nem jelenti, hogy az elemzés során nem érdemes a fenékkal fordított képeket a talpukra állítanunk, de nem azért, hogy megkapjuk a mesék valódi, mélyebb értelmét, hanem hogy megvizsgáljuk, mi is az, amit a mese kifordít. És hogy megértsük, vajon miért fordítja ki...

Az egyik mesetípus így kezdődik: *kint kaszáltam, amikor szóltak, hogy anyám most születik. E képtelenség mögül egyértelműen kirajzolódik a valóságos élethelyzet: „Apám kint kaszált, amikor szóltak neki, hogy elkezdődött a szülés”* – mármint az egyes szám első

személyű mesélő születése. A hallgatóság pontosan tudja, hogy a mesélő ezt a képet fordította ki.

A másik, az APÁM LAKODALMA-típus hasonló egyértelműséggel beszél. A vándorlás epizódfüzére mindig más és más az egyes változatokban – de az utolsó mondat, a csattanó ugyanaz: „*Kilenc hónap múlva megszülettem én.*”¹¹

A fő probléma a samanisztikus beavatási értelmezéssel, hogy ezekben a történetekben a születés soha nem mint újjászületés jelenik meg – ami az egész világon minden beavatási szertartás alapmozzanata –, nem, ezekben a mesékben mindig teljesen konkrét utalások vannak a valódi szülő-gyermek viszonyra, valódi szülésre-születésre.

A konkrét utalásokon túl látomásszerű, szimbolikus utalásoktól is hemzseg mind a két mese.

A hős keze nem fér be a faodúba, a feje azonban befér – álomszerű, de élettanilag pontos megfogalmazása, hogyan kell beállnia a babának a szülőcsatornába (ha a keze jön ki először, az halálos veszély).

Azután: a hős feje nem fér ki az odúból (eddig szinte félreérthetetlenül konkrét), hazaszalad a fejszéért, hogy kivágja magát – azok a nők (mondjuk, sok milliárdnyian), akik átélték már ezt a drámai pillanatot, ismerik ezt a fajta vágyfantáziát. De hősünk nem tudja elhozni a fejszét, mert „*megfiadzott*” – szóval ő már beelőzött, otthon szoptat a fejsze, nincs segítség!

Abszurd kép – de a fájdalom kódétől elvakult élet-halál pillanat lélektani realizmusa.

A bábák körében általános tapasztalat, hogy annál könnyebben zajlik le a szülés, minél nagyobb biztonságban érzi magát az anya, és minél kevésbé kell figyelnie a környezetére.

„*Amikor egy nő vajúdik, testének legtevékenyebb része a primitív agy – az agynak azok a nagyon régi struktúrái (a hipotalamusz, a hipofízis stb.), amelyek ugyanúgy megtalálhatók a többi emlős agyállományában is – írja Michel Odent szülész-kutatóorvos.*¹² – *Amikor valamilyen gátlás lép fel a szülés alatt (vagy például szexuális élmény során), az nem a primitív agyból, hanem a »másik« agyból származik, az agynak abból a részéből, amelyik az embernél kimagaslóan fejlett, a neokortexből. Létezik egy másik jelenség is, amelyik jól ismert a szüléskísérők és az anyák számára, legalábbis azok számára, akik háborítatlanul születtek. A háborítatlan szülés során van egy olyan szakasz, amikor az anyák úgy viselkednek, mintha »egy másik bolygón« lennének. Megszűnik minden kapcsolatuk a külvilággal, és belső utazásra indulnak.*”

E megváltozott tudatállapot fizioológias magyarázatára Odent több kísérlet eredményét idézi:¹³ „*1979-ben bebizonyították, hogy a vajúdás és a szülés során az anyában morfinszerű hormonok, az úgynevezett endorfinok választódnak ki. Az 1980-as évek elején az is bebizonyosodott, hogy a szülési folyamat során a magzat saját endorfin választ ki, és ma már az sem kétséges, hogy a születést követően az anya és az újszülött át van itatva ópiumszerű, a saját szervezet által kiválasztott »kábitószerekkel«.*”

A mesében a drogos utazáshoz hasonlító abszurd képek kvázi orvosi hitelességgel fogalmazzák meg a szülés alatti belső valóságot.

A következő látomás az odúban csirimpoló, láthatatlan madárkáról szól, melyeket a hős az ingébe gyömöszöl. Újabb, egyértelmű átfordítás: fordított szülés. A kidagadó *ing alatt* verdeső, láthatatlan lények elrepítik – a ruha alatti szárnycsapásokkal.

Valóban, a szülő anyát is *ruha alatti szárnycsapások* repítik.

A megváltozott tudatállapotba beszűrődő következő kép: az asszonyok (bábák, segítők) kiabálása („*Jézus Mária!*” – „*Ové! Ové!*” – „*Sátán!*”) azt a pillanatot idézi, amikor a vajúdót a szorongó környezete visszarántja a valóságba. Siettetik: oldja meg az ingét, szüntesse

meg a hasában ezt a kínos, verdeső érzést. De sokkal rosszabb, ami következik: lezuhan a magasból, bezuhan a földre, a föld foglyul ejti.

De ki kell szabadulni, nincs idő, az életéért küzd: hazaszalad ásóért, hogy kiássa magát.

Más változatokban egy tóba zuhan, és mérhetetlenül sok vizet csobbant ki.

Inni akar, rekkenő nyár van, de a tó be van fagyva, lekapja a fejét, azzal üt léket, aztán rohan tovább hazafelé, de rákiabálnak, hogy elhagyta a fejét, visszamegy a tóhoz megkeresni, de közben a feje nádból készített magának saját testet, karokat, lábakat, úgy rohan a jégén.

A test zúrzavarával, iszonyatával teli száguldó képsorozatot a mesélő azzal zárja le, hogy végül minden a helyére kerül: a fej visszakerül a helyére, a hős pedig visszakerül otthonába. A világmindenséget átcikázó rohanást egyedül otthon lehet befejezni, sehol máshol.

A terhességgel, a szüléssel, „*a baba igényeire való ráhangolódással együtt járó tudatállapot-változás annyira megváltoztathatja a realitással való kapcsolatot, hogy ha ilyen változás más életszakaszban jönne létre, akkor azt akár pszichózisnak tekintenénk, ebben az időszakban azonban a normális anyaság velejárója* – írja Frigyes Júlia pszichiáter.¹⁴ – *Ez azt is jelenti, hogy a tudatállapot-változással a lélek megnyílik a tudattalan folyamatok és a múltbéli érzések felé. Ez a változás egyben azzal is jár, hogy különös érzékenység alakul ki a külső hatásokra is: apró szavak, megjegyzések, szuggeszciók mintegy beleéghetnek a lélekbe, és sérüléseket okozhatnak. A várandósság kilenc és a babával való együttlét első hónapjai – mintegy 2x9 hónap – alatt valamilyen crescendo-decrescendo ívet leírva alakul ez a lelki megnyílás és visszarendeződés, és ez akkor éri el a csúcspontot, amikor a testi megnyílás (a méhszáj megnyílása) is olyan mértékű, hogy azon kívül egy gyerek (azaz a baba megszületése előtti pillanatokban).”*

Már a szülés előtti hónapokban kialakul ez a fokozott érzékenységu, tébolyt idéző, megváltozott tudatállapot. A terhes nők többsége sokat és színesen álmodik, és ezek az álmok különleges jelentőségűek számukra.

A Frigyes Júlia gyűjtötte terhesálmokból idézek:

„*Otthon vitakoztunk épp valamiről, mikor jönnek szólni, hogy megszületett a kisbabám, ide ide kell érte mennem. Felkapom a táskám, és azonnal indulok. Berontok az ajtón, és körülnézek: a falak mentén az erős sárga fényben kisebb-nagyobb ágyak állnak. Istenem, melyik az enyém? Végignézek a termen: mindenfelé látogatók. Jönnek-mennek, üldögeálnak az ágyacsák szélén, Előkeríttek egy nővért. Ott van, ő az – bök az egyik ágyra. Odamegyek, és szemügyre veszem a gyerekeket. Egy szomorú, szürke szemű, négy év körüli kisgyerek néz vissza rám...”*

„*...azt álmodtam, hogy egy ilyen kis firkát szültem, babát, papírformát. Nem keseredtem neki, betettem egy nagy, vaskos könyvbe, hogy össze ne gyűrődjön, vőlegényemmel buszra szálltunk, hogy az én Apukámhoz utazzunk, megmutatni a gyermekünket...”*

„*...hullákkal álmodtam, rusnya, nyálkás hullókkal és rovarokkal, akik a sárban marcangolták, ették egymást elevenen. Később egyre többször zuhantam és repültem. Vagyis nem is repültem. Úsztam a levegőben, és az valami fantasztikus volt...”*

„*...belebújtam a hasamba, és láttam a pici magzatomat, ahogyan úszkált a magzatvízben, és láttam, hogy kislány...”*¹⁵

A terhesség az a létállapot, amelyben a túlvilág képzetét az ember kézzelfoghatóan, saját testében éli át. Az éles ellentétpárok és az egymással összefüggő elemek felcserélése a fiziológiában is megjelenik. Az anya semmit sem tud a gyerekeről, és a gyerek semmit sem tud a külső világról, mégis a lehető legbensőségesebben együtt léteznek. A gyerek nem lehetne közelebb az anyához, mint a testében, mégis mérhetetlenül

messze van. Csak egy vékony hártya választja el a két, teljesen elkülönülő világot: a hasfal.¹⁶

A terhesség időszaka és a szülés alatti fantáziák erősen emlékeztetnek a vizsgált mesetípusra. Elmondhatjuk-e azonban, hogy a nők – minden korban, kultúrában nagyon hasonló terhességi és szülésfantáziái e mesék egyértelmű forrásai? Nem mondhatjuk el.

Semelyik elemében nem érzékelhető, hogy ezek női mesék lennének.

Nagyon kevés az olyan mesetípus, amelyik nem egyes szám harmadik, hanem egyes szám első személyben mesél – ezt a keveset is szinte kivétel nélkül a hazugságmesék között találjuk. A képtelenségeket a személyes, megélt élmény látszatával hitelesítik. De az egyes szám első személynek van-e a vizsgált mesénkben valamilyen más jelentése is? Mármost hogy a mindenkori mesélő – hol nyíltan, hol burkoltan – azonosul a születendő gyerekekkel...

A hagyományos paraszti társadalomban nők is szoktak mesélni, majdnem olyan arányban, mint a férfiak. De mindig felnőttek – gyerek nem mesél. Tévedés azonban, amivel a NÉPMESEKATALÓGUS kezdi a szüzsé ismertetését: „*A mesélő már felnőtt ember...*” Nem. Mind a két tárgyalt mesetípusban az egyes szám első személy mögött egyértelműen gyerek jelenik meg. Nem csecsemő, nem is egészen kicsi, inkább olyan hét-nyolc- kilenc éves rohangászó kölyök, akit már el lehet küldeni a malomba, el lehet küldeni a keresztanyjáért (ha nem is a mennyországba, csak a falu túlsó végébe). Azt az életkort idézi fel, amikor az ember először kezd önállóan gondolkodni önmagán és a külvilágon, és – valószínűleg korszaktól, kultúrától függetlenül – minden gyerek ebben a korban fantáziál rengeteget arról, hogy ő hogyan is került erre a világra, hogyan született, hogyan fogant, és hol volt akkor, amikor még nem volt...

Van egy változat, amelyik az ÉGBENJÁRÁS KERESZTANYÁÉRT-típushoz tartozik, viszont leleplezően realistán fogalmaz:¹⁷

„*Nagyon sírtam, mert mentem vóna a lakodalomba [mármost a szülei lakodalmába – K. P.] [...] nagy éccaka mentem a násznép után [...] A faluba már mindenütt aludtak [...] egy kis süítőházra akadtam [...] bebújtam a kemencébe [...] jön egy asszony egy jánnnyal. Levetkeztette a jányt anyaszült pucérra. Be is kente valami szerrel, oszt bújtatta a kemencébe. De ahogy bújt farra befele [...] jól seggbe vágtam [...] kiugrott, éktelenül elordította magát:*

– *Órdög van a kemencébe!*

[...] *Ahogy mentem, egy másik kis süítőházra akadtam [...] felmástrom a kis pócikára [...] Egyszer bejön egy asszony meg egy ember [...] belefogtak szerelmeskedni. Én a pócrul kankásztam, hogy a szemem maj kiugrott. Eccer, hogy mindent lássak, előrehajoltam, csak ropp, a póc leszakadt velem [...]*

Megindultam úra útnak [...] egyik háznál vót éppen egy pislákoló világ. Bemegyek, köszönök, szállást kérek, de azt mondja az asszony:

– *Nagyon beteg vagyok, de szállást szívesen adok. De ha a gólyánéra van szükségem, elmenek érte? – [...] De mán mindjárt jajgatott is az asszony. Fogom magam, elmegyek a gólyánéért [...]*”

Végül nagy nehezen mégis eljut a gyerek a lakodalomba.

„*De anyám visszakurrogatott, ahunnen jöttem, mit keresek én itt...*”

Olyan, mint egy felvilágosító tanmese, traumatikus fantáziaképekben megfogalmazva. A három epizódot – a levetkőztetett szűz lány, majd a szeretkező pár, majd a vajúdo asszony –, mindezt a lakodalmi népből (a közösségből) kivetett, magányos, bujkáló, kukucskáló gyerek szemszögén keresztül figyeljük.

Lélektanilag indokolt a három női kép és a keresett anya azonosítása, és az anya keresése egylényegű a női nemiség titkának keresésével, megértésével – ami egyébként egylényegű a gyerek világra érkezése titkának megértésével is.

A terhes és szülő asszony fantáziája a gyerekről, valamint a kisgyerek fantáziája a saját születéséről, fogantatásáról – két oldalról ugyan, de ugyanahhoz a titokhoz közelít. A dologban talán épp az a legizgalmasabb, egyben legtanulságosabb, hogy nincs is értelme ezt a két fantáziaanyagot elkülöníteni: anya és gyerek traumái, vágyai, szorongásai átítatják egymást, mélysegesen összetartoznak, szétválaszthatatlanul.

A pszichoterápiás folyamat során a gyermekkori emlékek feltárása közben gyakran jönnek elő a két mesetípushoz hasonló, képtelen, szakadt, abszurd módon összeillesztett emlékképek, tehát olyanok, amelyek úgy és akkor biztosan nem történhettek meg, de a felnőtt ember – férfi és nő – erre mégis így emlékszik. Lehetséges, hogy a terápia során fokozatosan összeáll egy koherens emléksor, ez akkor már egy feldolgozott, értelmezett emlék, egy *felnőtt* ember emléke. Hiába élünk felnőtt testben, számos *gyerek*emléket hordozunk, olyan események álomszerű láncolatát, amely megrekedt a gyerek valóság-értelmezésének szintjén.

Amikor egy felnőtt férfi, mondjuk, a kocsmában elmondja ezt a mesét, az kísértetiesen hasonlít ahhoz, ahogy máskor részegen felidézi a gyerekkorában megrögzült, zagyva emlékképeket.

A hazugságmese a szóbeliség kultúrájának nem az a szelete, mely könnyen átszívárgott volna az irodalomba, ezért első lejegyzéseit csak a XIX. századból ismerjük. De az anyag minden bizonnyal sokkal korábban keletkezett, akár évezredekkel korábban. Ahogy egy felnőtt ember megemésztetlenül cipeli magával a gyerekkori emlékeket, úgy cipeli magával ezeket a *gyerekkori*, abszurd képeket a *felnőtt* emberiség emlékezete is.

Ezek a mesék pontosan úgy működnek, mint közös kultúránk szinte minden képze- te az ősi hiedelmektől Csehovig: az élmény azon a generátoron keresztül jön létre a befogadóban, hogy az ő számára mit jelent, milyen saját érzeteket, emlékeket hív elő. Legtöbbször ez öntudatlan folyamat, mint a két mesetípus esetében is, mely úgy mesél a születés-születésélményről (a születés, sőt a fogantatás elé datált *emlékfoszlányokon* keresztül), hogy a legtöbb esetben a tudatosság szintjén nem dereng föl, hogy valójában miről is van szó. Még akkor se, ha közben egész nyilvánvaló utalások hangzanak el erre. De ne gondoljuk, hogy ettől a mese benső értelme elhalványodna – sőt.

A mennyország fönt van, és holtak lakják, a fejezet elején ebből indultunk ki, és hogy a túlvilág illetén képe – ironikus. Véleményem szerint ez a két mesetípus titokban egészen más, veszedelmesebb tágakon keresi a túlvilágot. Abból a fantáziaanyagból keletkeztek, hogy hol lehettünk a születésünk előtt. És elementáris képet rajzol erről a helyről. A mi világunkhoz képest ez nem fönt vagy lent vagy oldalt található, hanem ugyanitt, csak épp egy *fenékkal fordult*, abszurd térben, amelyben a miénkhez képest minden épp ellenkezőképpen működik.

A túlvilág ez a tükörvilág.

Angyalbárányok

Amikor nehéz álmainkban a túlvilág felé indulunk, sokszor vízben tapicskolunk, és az egyre mélyebb-mélyebb, már a szájunkig ér... Úgy áll utunkban a víz, mint Léthe, a felejtés. Néha olyan, mint az ólomtó: fényes, fekete, iszapos. Máskor szikrázó tenger, a maga valószínűtlenül mély horizontjával. A népmesében pedig gyors vizű patak.

De olyan patak, amelyen ha átgázol az ember, „*lesorvassa rólla a gúnyát, húst, mindönt*”,¹⁸ másutt csak a lábai hullanak el tőle,¹⁹ de a patak túloldalán visszánőnek, és a hős szebb lesz, mint azelőtt. Van, ahol nem is kell bemenni a vízbe, mert egy kis deszkahíd vezet át a patak fölött. De a híd korhadt, veszélyes!

Akárhogy jutottunk át – a túlvilágra érkeztünk. Ahol majdnem minden ugyanolyan, mint itt. A bárányokat (vagy két kismalacot) a patak túloldalára kísérő legényke csak abból veszi észre, hogy valami fura, hogy sovány teheneket lát legelni dús legelőn. Na jó. Megy tovább. Egy kiszáradt fennsíkra ér, ahol az aszott kórón kövér tehének legelnek.

Tessék, megint a fenékkal fordult világban vagyunk.

Egy asszony áll a folyóban, és lyukas kanállal meri a vizet.

A kristályvízű forrás egy bűzlő, rothadó kutya fejéből fakad.

Egy ház előtt két kutya acsarog egymásra, egyik se bír a másikkal, de egyik se hagyja magát...

Gyereksírás hallatszik: verébfiókák, mint gyümölcsök lógnak a fán.

A bárányok egy kápolnához érnek, megrázkódnak, és angyalokká változnak. A kápolnában egy ősz öregember misézik. Az innenső parton ő fogadta fel a fiút, hogy kövesse a bárányokat, akárhova mennek, és hozzon abból a fűből, amit ettek, a vízből, amit ittak.

Az angyalbárányok a templomban Krisztus testével és vérével táplálkoznak, majd a mise végeztével újra bárányokká változnak. A fiú visszavezeti őket a kishídon, és hazaviszi az akolba.

Az ősz öregember megkérdi tőle, mit látott, a fiú elmeséli, az öreg pedig elmagyarázza:

A sovány tehének kövér legelőn: fukar emberek lelkei, akik életükben megtehették volna, de nem adakoztak. Kövér tehének sovány legelőn: akik bőkezűek voltak. Asszony, aki lyukas kanállal meri a vizet: aki életében vizezte a tejet. Döglött kutya szájából tiszta forrás: rossz, hazug papok... És így tovább... A NÉPMESEKATALÓGUS hozzáteszi: „*egyéb valláserkölcsei magyarázatok*”. A mese végén kiderül, az ősz öregember – az Isten.

Érdekes, hogy ami a magyarázatokat illeti, komoly eltérés van az egyes variánsok között, ellenben maguk a látott képek majdnem mindenütt azonosak. Van, ahol hiányzik egy-két epizód, de ezek a mesék egyértelműen töredékesek. A képeknek nemcsak a tartalma, de a sorrendje is meglepően kötött, szemben a valláserkölcsei magyarázatokkal. Tehát ez utóbbiak nem tartoznak olyan szervesen a meséhez. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy ezek a mesék a középkori túlviláglátomások logikája szerint működnek: a képek – ikonok, pontos (vallás)erkölcsei megfejtésük van.

A folklórtudományban sokáig közmegegyezés uralkodott a tekintetben, hogy e képek forrása a középkori túlviláglátomásokban keresendő. Honti János megpróbálta továbbvezetni a kelta-ír, Berze Nagy János pedig a samanisztikus hiedelemvilág felé.²⁰

Áttanulmányoztam a NYELVEMLÉKTÁR-at,²¹ valamint elolvastam Katona Lajos TÚLVILÁGI LÁTOMÁSOK CODEXEINKBEN című nagyszerű tanulmányát,²² és az egymásra acsargó kutyák képét kivéve, mely az Érdy-kódexben szerepel, a mese egyetlen epizódját sem találtam meg a túlviláglátomások között. Kiderült, hogy a mese keresztény színezete csupán stíluskérdés. Vargyas Lajos egészen másutt találta meg a túlvilági képek forrását: meg-hökkentő egyezéseket mutat ki az ősi török–mongol, ill. vogul hősénekekben szereplő mitikus hősök alvilágjárása és vizsgált legendamesénk között.²³

„*A Minuszinszki-medencéből való az a nagy terjedelmű, helyenként igen nagy régiségeket őrző ének, amelyből első párhuzamunk származik.*”²⁴ A hőst megöli egy szörny, és levágott fejét magával viszi az alvilágba. A hős húga utána megy bátyja fejéért. Az alvilágban lát egy öregasszonyt, aki hét korsóba tejet töltöget, majd egy háromöles paripát homokos kopáron, fű és víz nélkül is kövéren, távolabb egy girhes gebét patak mellett térdig dús fűben; azután egy fél emberi testet, amely a patak vizét eltorlaszolja, valamint egy egész holttestemet, amelyen átzúdul a folyó víz.

Amint belép az alvilág urainak, az Irle kánoknak házába, tökéletes sötétben találja magát, ahol testetlen lények kezdik szagatni, mire félelmében nagyot kiált. Erre belép az első Irle kán, s a hősnő követi a szobákba, ahol különféle büntetéseket lát, az utolsóban pl. két házaspárt, az egyiket a nagy takaró sem takarta el eléggé, a másik párt a kis takaró is szépen eltakarta. Ezután jut az összes Irle kánok elé, akik felelősségre vonják, hogy mert idejönni, ő meg azokat, amiért megölték bátyját. Ekkor erőpróbákat kell elvégeznie, hogy hazaengedjék, ami meg is történik. Erre a kánok barátságossá válnak, megmutatják birodalmukat, és megmagyarázzák a jelképeket és büntetéseket, amelyeket látott.

Másik variánsát Sz. N. Potanin közölte,²⁵ egy többrészes, hosszú szojot vagy mongol hőséneket a Jenyiszej, a Bejkem és Hakem összefolyásának vidékéről. Ennek a hőse azt a feladatot kapja az apjától, hogy hozza el az alvilágból dédapja subáját. *„Le is jut Erlik kán jurtájához. Alig száll le lováról, megragadják, vasláncra verik, és belövik a jurtába. Magához térve egy ősz öregot lát maga előtt egy emelvényen ülve, aki kikérdezi, miért jött, hogy mert idejönni, ahonnan senki számára nincs visszaút. [...] Aztán kikérdezi, mit látott az úton, s megmagyarázza, mindez mit jelent. A girhes kanca a jó takarmányon és vízen az irigy gazdagot jelenti, aki sem másnak, sem magának nem hajt hasznot, a kövér kanca a rossz takarmányon a szegényt jelenti, aki meglegszik azzal, amije van.”*

Sz. N. Potanin egy másik nagyon hasonló mongol gyűjtésében²⁶ Erlik kán, az alvilág urának fia magyarázza el a hősnőnek, hogy mit jelentett az a fa, *„amelynek ágai meg voltak rakva gyerekekkel és madárkakkal, akik csipogtak és sírtak. A fiú megmagyarázta, hogy ezek a háború idején meghalt gyermekek lelkei”*.

Ez utolsóval az ANGYALBÁRÁNYOK túlvilágjárásának minden egyes képét megtaláltuk a mongol hősénekekben.

Vargyas Lajos Istvánovits Márton kutatásaira hivatkozik, amikor hozzát teszi, *„hogy a tárgyalt jelenetek egy része jelen van a kaukázusi hagyományban is. A Nart-eposzban a hős ugyanúgy bejárja a holtak birodalmát...”* Ebben is, akár a mongol változatban a civakodó kutyák helyett civakodó házaspár szerepel. *„A dús és sovány legelőn levő jószágából itt már csak egyetlen ökor maradt, amely dús mezőn bajuszt rágszál. De az ok itt is a fősvényesség. A tejmezegető asszonyt malom alatt sajtot készítő nő képviseli, aki szintén csalásért bűnhődik. [...] Az elterjedés területe tehát kiterjed a Kaukázus környékére is, de a sokféle pontos egyezés mégis az altaji (török–mongol) hősénekekhez kapcsolja a magyar szövegeket.”*

A túlvilági út – út az őshazába is.

És az ősz öregember, akiben az összes magyar variáns az Istent ismeri fel? Ó álruhában Erlik kán, az alvilág fejedelme, a Halálisten?

Nem ez az egyetlen magyar mesetípus, amelyben az Isten egy ősz öregember alakjában jelenik meg, ugyanakkor mégsem ez a jellemző, Krisztus alakja sokkal népszerűbb. De a népi kereszténység Krisztusa nem azonos az újszövetségi Jézussal. Ahogy a paraszti képzelet nem tud mit kezdeni a láthatatlan zsidó istennel, ugyanilyen megfoghatatlanul bonyolult számára a szentháromság gondolata is. A faluban az Isten a látható és szerethető Jézus, akinek életét, arcvonásait mindenki ismeri, akivel (ábrázolásával) minden faluban találkozhatunk.²⁷ A népi mitológia Jézust magával az Úristennel azonosítja. Számos gyűjtés kezdődik a következő mondattal: *„Amikor Krisztus urunk a világot teremtette...”*

Akkor ez azt jelenti, hogy ha egy mesében az Isten mint ősz öregember szerepel, ez ősi, pogány reminiscencia – ellenben ha Jézus, akkor ez az új stílusú, keresztény istenalak?

Az ősz öregember mindig egyedül jár, künn, az erdőben. Krisztus bemegy a falvakba, néha a vetést is letapossa, és csak a legritkábban jár egyedül. Mindig ott tapossa a sarkát

örök társa ezekben a többnyire ironikus hangvétellű legendamesékben. De ugyanígy ketten jelennek meg a világtéremtés előtti időkben, amikor még nem volt semmi, csak egy pocsolya. Abban az üres pocsolóban is ketten dagonyáztak. Az Isten *barátja* a világtéremtésbe is beleszól, folyton okoskodik, vagy utánozza Krisztust, elrontja, összegyűrja... Kálmány Lajos már 1893-as tanulmányában²⁸ kimutatta, hogy e kétszemélyes teremtéstörténetek mély kapcsolatban vannak a legközelebbi rokon népek, a vogul-osztjások teremtésmítoszaival. A főisten semelyik finnugor nép mítoszában nem vesz részt tevőlegesen a teremtésben, azt demiurgoszok hajtják végre. A finneknél több demiurgosz, legközelebbi rokonainknál csak egy. A vogul Elm-pi és az osztják Örtik. Ez utóbbi egygyökerű a mi Ördög szavunkkal. A török–tatár Ertik és a mongol Erlik kán valaha szintén a főisten jobbkeze volt a teremtés végrehajtásában.

Bosnyák Sándor 1968-as baranyai gyűjtése²⁹ alapelemeiben tökéletesen követi a vogul teremtésmondát:

„Az Isten őszentsége és az ördög ketten dolgoztak. Akkor az ördögöt leküldte az Isten őszentsége a tenger fenekire, hogy hozzon fel földet. Hát földet markolt ő lent a tenger fenekén, de amíg felért a víz színire, addig kimosta a víz a markából.

Hát nem tudott hozni.

Akkor megint leküldte, megint leszállott a víz fenekire, és markolt földet, de nem tudott akkor se hozni. Hát harmadszor, mikor feljött, akkor se tudott hozni. Akkor es kérdezte az Isten őszentsége az ördögöt:

– Hoztál-e földet?

Azt mondja:

– Nem tudtam hozni, mert kimosta a víz a markomból.

– Jól van – azt mondja –, mégis hoztál, piszkáld ki a körmeidet, mer ott a föld.

Akkor kipiszkálta a körmeit szépen. [...] Hát addig gyúrták, Isten őszentsége addig csinálta, amíg hat nap alatt akkorát csinált, hogy egyik lábával rálépett. [...] Akkor azt mondta, hogy megpihennek.

Lepihentek. S amikor lepihentek, újból hat nap alatt az a föld nőtt, megnőtt akkorára, hogy ők le tudtak mind a ketten fekiüdni. S amikor lefeküdtek este, hát akkor az ördög elkezdte lökdösni az Isten őszentségét, hogy essék bé a vízbe, hogy merítse el a víz. Akkor ő nem tudta lelökni a földről, hanem amennyit lökte Isten őszentségét, annyit nőtt a föld arrafelé. Nagyon nagyot nőtt azon az éjjel a föld. Reggel mondta az Isten őszentsége:

– Hát mit csináltál – azt mondja –, egész éjjel lökdöstél – azt mondja.

– Hát – azt mondja – nem bírtam pihenni, hát olyan rosszul fekiüdtem, nem bírtam pihenni.

– Na jól van, lád-e, most már nagy a föld.

Nagy vót a föld, hát most kell teremteni erre a födre. Azt mondja:

– Teremtsüink.

– Hát teremtsél – mondta az ördögnek Isten őszentsége.

Hát akkor megrúgott az ördög egy gallyat, lett belőle egy béka. Hát a béka elkezdett ugrálni.

– Na látod, hogy én tudok teremteni.

– Jól van – azt mondja –, de embert es kell teremteni.

Hát akkor az Isten őszentsége megrúgott egy gallyat, akkor lett egy ember belőle. Az az ember elkezdett beszélni, és így lett ember a födre.

Így mondták a régiek.”

Az utolsó mondat mély igazsága beláthatatlan – tényleg a *régiek* mondták el így a világ teremtését, még a kereszténység előtt.

A teremtés tökéletlensége, a kijavítás gesztusa, a demiurgosz rivalizáló, lázadó magatartása is hozzátartozik az ősmítoszhoz.

Az ősi magyar hitvilág Ördögével ugyanaz történt, mint a zsidó bukott angyallal: az egyistenhit keretei között a második istenből fokozatosan vált az abszolút rossz megtestesítőjévé. Lucifer arkangyal, a fényhozó nem akkor bukott el valójában, amikor az örök sötétségbe és magányba hullt, hanem amikor a műveletlen utókor azonosította a mocskos, izzadó Sámáéllal, a hazug kígyóval, aki megkísértette Évát. Ugyanígy vette magára fokozatosan a demiurgosz-isten, Ertik/Ördög a megvetett, kinevetett és undorító vonásait.

Történetileg sokkal későbbi változatában a mítosznak sikerült helyreállítania a kényes egyensúlyt a rivalizáló barátok, a főisten és a demiurgosz között. Akkor, amikor a népköltészet Krisztus és Szent Péter figurájával újraalkotta az örök párost.

„Mikor Krisztus az embert teremtette, ott kajfertoskodott mellette Szent Péter is. Kapta magát Szent Péter, feltette, hogy ő is csinál má embert.

Csinált is. Nagy hegyessen vitte Krisztus elejbe az embert. De mikor Krisztus meglátta, olyat nevetett, hogy még a könnyűji is hullott bele.

– Hát mit nevet? – kérdezte Péter.

– Azt, te szerencsétlen, hogy a fejt megfordítva tetted a nyakára! [...]”³⁰

A magyar legendamesék nagy részében Szent Péter veszi át a demiurgosz Ördög szerepét. Lehet, hogy Jézus alakja is összeköthető a vogul Numi-Tarémra emlékeztető, pogány magyar főistennel? Van erre vonatkozóan valami támpontunk?

Kálmány Lajos közöl a SZEGED NÉPE című gyűjtése második kötetében két gyerekmondókát. Mindkettőt olyankor mondják, „*mikor a Nap elbúvik*”:³¹

*„Daru, daru,
Mönny fő’ égbe:
Hujjáncs egygyet
A Jézusnak:
Hogy agygyon melegöt!
A darunak teleköt,
Mi nekünk mög melegöt!”*

A másik mondóka:

*„Hoszd é fíjam
A horgot!
Hagy rántom le
A napot.
Hoszd é kúdús
A napot!
Adok egy’ roszt’
Kalapot!”*

Már korábban említettem, hogy Kálmány Lajos titokzatos szövegelemzőszozlányok alapján kimutatta, hogy a magyar ősvallásban a daru különleges, szent madár, a Napvagy Tűzisten madara. A második naphívogatóban említett személy – a kúdús – a következő érdekes összefüggésre hívja fel a figyelmet. Ha teljes nevét nem is tudjuk, annyit „*gyaníthatunk, hogy a Tűzisten neve us-sal végződik*”.³²

Lehet, hogy tényleg Kúdusnak hívták, lehet, hogy nem. De Jézus neve szintén *us*-sal végződik, és hozzátehetjük még a Krisztus-t is. A pogány napisten keresztény kori be-

azonosítását valószínűleg erősíthette a három név összecsengése. A BIBLIÁ-ban nincs utalás Krisztus és Péter szoros, kétszemélyes barátságára. egy-két pillanatot leszámítva soha nincsenek *ketten*, és egyetlen olyan epizód sincs (az apokrifokban sem), amelyben ketten kőborolnának, vitatkozva, fecsegyve, egymás idegeire menve, elválaszthatatlanul. A népi Krisztus-legendák jelentős részében két (harminchárom évesnél mindenképp) idősebb, nincstelen vándoremler jelenik meg. Van valami bennük a törvényenkívüliség szabadságából. Lehetséges, hogy Szent Péter és Jézus Krisztus álrühája mögött két *illegális* isten, a demiurgosz Ördög és a napisten Kúdus rejtőzik? Ahogy az ANGYALBÁRÁNYOK mese magányos, erdei istenfigurája, az *ősz öregember* is öntudatlan azonosságot sejtet az elbukott, hatalmas erejű Erlik kánnal, az alvilág fejedelmével? Akinek neve gyökerében azonos az osztják–magyar Örtik-Ördöggel? A mongol alvilág képeinek reminiszenciái a magyar mesében ehhez a következtetéshez vezetnek.

Van egy erős hagyomány, mely a népköltészetet valamilyen mély valóság ősi, letisztult és szimbólumokba sűrített lenyomatának tekinti. Ebben természetesen van némi igazság, de önmagában nem ad választ semmire, meghamisítja a költészetet, fontoskodó miszticizálás. Elfedi a részleteket, a mese érzéki valóságát, hiszen a magyarországi vagy erdélyi rét *nem olyan*, mint a mongol alvilágban, itt nem olyanok a fák, nem olyan a fű, nem olyan a képek kulturális, érzelmi rezonanciája. Na de akkor milyen?

Valóban megnyitja a vizsgált mese jelentéstartományát, ha tudjuk, hogy a keresztény szellemű és magyar tájakból építkező túlviláglátomások mögött egészen más természetű képek vannak eltemetve a népi emlékezet mélyén, de végeredményben ez csak egy kicsivel visz minket közelebb a magyar népmesék megfejtéséhez. Itt ülünk a betonszürke világvárosban, és az ősi mongol alvilág csak alig esik távolabb tőlünk, mint az az elsüllyedt világ, melynek lenyomata a Kriza János százötven évvel ezelőtt Erdélyben felgyűjtött Angyalbárány-meséje, A MÖNDÖLECSKÉK.

Megbántott koponya

A mongol alviláglátomások megjelennek egy másik mesetípusban is. Itt azonban már az elején egyértelmű, hogy a halottak birodalmában vagyunk. Ez a mese egyébként máig élő hiedelem, tehát a mesélők valóban megtörtént eseménynek tekintik.³³

A NÉPMESEKATALÓGUS így írja le a szüzsét:

„AaTh 470: ÉLETRE-HALÁLRA JÓBARÁTOK

Két barát fogadalmat tesz, hogy sohasem hagyja el egymást. Egyikük meghal. Az élő barát meghívja a halottat a lakodalmára, és elkíséri, amikor a sírba visszatér. A föld alatti világban sok különös dolgot látnak: kövér és sovány teheneket, egy széles és egy keskeny utat, egymással veszekedő embereket és tárgyakat. Az élő egy víz mellé megy aludni, amikor felébred, el van borítva mohával. Ünneplő és gyászoló házakat látnak. Stb. Amikor az élő barát visszatér, kiderül, hogy évszázadokig volt távol. Körülnéz, és meghal.”³⁴

Több olyan hiedelemként is élő mesetípus van, mely azt a törvényt fogalmazza meg, hogy ha lázadozunk szeretteink elvesztése ellen, ha a szeretet Ariadné-fonalával szívünkben meg akarjuk sérteni a határt a két világ, élők és holtak birodalma között, akkor épp halott szerettünk fog démonná változva az örületbe vagy halálba rántani.

A LENORE-mesetípusban a lány annyira vágakozik a háborúban elveszett szerelmese után, hogy egy vénasszony tanácsára éjjel kimegy a temetőbe, kiás egy holtat, hazaviszi

a koponyáját, összefőzi kapinyával. Amikor az felforr, szerelmese máris ott terem a ház előtt hatalmas fehér lovon. Aztán együtt repülnek a Hold alatt. A huszár énekel:

„– *Élők vagynak napvélágon,
Hóttak vagynak hódvélágon,
Édös rózsám, félsz-é?*

– *Nem félök, mer veled vagyok! – mondja a lány.*”³⁵

Majd leereszkednek egy galíciai katonatemetőben. A vőlegény, mint a nászágyba, úgy hívja magához a sírba a lányt. A lány letekeri ruháit, majd elfut, bezárkózik a ravatalozóba. Bent egy halott fekszik egy koporsóban. Egy baranyai változatban a halott nem más, mint Szem Péter.³⁶ A vőlegény hörögve szagatja a bejáratot. Beszól a halottnak: „*Szem Péter! Add ki, aki benn van!*” A halott leszáll a ravatáról, indul az ajtó felé, de az utolsó pillanatban megszólal a kakas: a holtaknak többet nincs hatalmuk. A vőlegény így köszön el a lánytól: „*Szétszaggatalak vóna! Akkor méktuttad vóna, hugyan köll a halottakat a sírbul főbozgányi!*”³⁷

Az életre-halálra jó barát és a kétségbeesett szerelmes pontosan úgy bűnhődik a holtak háborgatásáért, mint az a pofátlan, részeg fickó, aki meggyaláz egy sírt a MEGBÁNTOTT KOPONYA-mesetípusban: „*Egy koponyát (szobrot) ebédre hívnak. Részt vesz a lakomán, és házigazdáját elviszi a másvilágra.*”³⁸

Ez a történet egyike a legősibb hiedelmeknek. Eurázsian kívül is szinte mindenütt létezik valami hasonló.

Minden hiedelem: törvény, figyelmeztetés. Ez például azt jelenti: meg ne sértsd a holtakat, mert pórul jársz. De a hiedelem soha nem így fogalmaz, paragrafusokban, hanem történeteken keresztül. Sőt minden bizonnyal ez az evolúciós alapja a *mesélés* képessége kialakulásának. Azért mesélünk múltbéli történeteket, mert figyelmeztetnek és tanítanak. Ennek alapfeltétele a múltrol való gondolkodás képessége. A múlt eseményeinek leírása szavakkal. A történetmesélés egy lényegű az emberiség történetével. Ha úgy tetszik, abban a pillanatban született az első ember, amikor a hordában az egyik majom elmesélt egy történetet.

A hiedelmekben kódolt törvény – akár az angolszász precedensjogban – mindig valóságosnak hitt, konkrét esetekben fogalmazódik meg. Akkor meggyőző, ha hisszük és tudjuk, hogy az valóban és úgy megtörtént. Minden falu emlékezetében élt egy fiú, nem is olyan régen, az X. Y. sógora, Z. nagybátyja, aki egyszer éjjel részegen jött hazafelé a temetőn keresztül, és elkezdett viccelődni az egyik fejével, mire az megszólalt... Azt mondhatjuk, az egész világon, minden faluban *élt* egy ilyen fiú – és az egész világon, minden faluban úgy hiszik, hogy ez egyes-egyedül csakis ő náluk történt.

Így volt ez évezredekken keresztül. Úgy hordozta ezt az információanyagot az emberiség, ahogy egy baktériumot hordozunk a szervezetünkben. Mint egy lappangó betegség. Ami akkor lobbant be és okozott globális epidémiát, amikor váratlanul Granadában már nem a granadai Pedróval, hanem a sevillai Don Juan Tenorióval kezdtek mesélni ezt a hiedelmet. A sevillai nőcsábász, arisztokrata fiú alakja annyira inspiráló volt, hogy hamarosan már Córdobában is az ő személyével mesélték...

A Don Juan-figura és az eredeti hiedelem egyesüléséből egy bikaerős mutáns keletkezett – ötven évvel később már Olaszországot is megfertőzte a *commedia dell'arte* nevű médián keresztül. Újabb pár évtized múlva már szerte Európában ismerték. Eközben a téma újabb állandó elemekkel bővült, Leporello/Sganarelle meg Donna Anna/Elvira figurájával, és azzal, hogy a történet az eredeti hiedelemparancsot, a holtak megsértésének tilalmát a teljes keresztény erkölcsi világrrend megsértésének tilalmára terjesztet-

te ki. Természetesen azzal a perverz ellentmondásossággal, amely a Don Juan-történet népszerűségének mindig is fő motorja volt, hogy a tabu egyúttal a vágy titokzatos tárgya. Undorunk és vágyfantáziánk (akár Don Juan és Donna Anna a Mozart-opera elején a szexualitás leplezetlen – de csakis zenei – megfogalmazásában) szétbogozhatatlanul olvad össze.

Érdekes, hogy az irodalomtörténet csak Tirso da Molináig visszanyúlva vizsgálja a DON JUAN motívumtörténetét. A folklórtudomány pedig megmarad az eredeti hiedelemnél, csak említés szintjén érintve annak kapcsolatát az európai kultúra talán legjelentősebb önreflexiók jelenségével. A sok ezer éves *lappangás* és a pár évszázados *belobbanás* története nincs egységes folyamatként elemezve, legalábbis én nem találtam ilyet.

Az az érzésem, hogy az emberiség legtöbb nagy története a *kövendégtémához* hasonlóan az emberiség krónikus betegségeként is leírható, az enyhébb szakaszok, a súlyosabb belobbanások és a hosszú tünetmentes időszakok váltakozásával. Van, hogy úgy tűnik, már kigyógyultunk egy-egy történetből, azaz elfelejtettük örökre. Aztán a legváratlanabb pillanatban újra előbukkan, kiújul.

A MEGBÁNTOTT KOPONYA-típus az ÉLETRE-HALÁLRA JÓBARÁTOK egyik alfaja. Ha ez utóbbit termékenyítette volna meg egy különlegesen szuggesztív szereplő felbukkanása, akkor lehet, hogy ez a történet indult volna olyan döbbenetes fejlődésnek, és Mozart ebből írt volna operát. De nem így történt, lehet, hogy éppen azért, mert a történet túl jó, legalábbis szellemi értelemben sokkal gazdagabb, bonyolultabb.

A halott barát nem megöli vagy pokolba rántja az élő, egyszerűen csak megvendégeli. A túlvilág képekben jelenik meg, egészen a mese végéig térnek látjuk a túlvilágot, és csak a csattanóban derül ki, hogy az igazi erős látomás az időről szól. A túlvilágon töltött rövidke idő alatt több száz év múlik el a földön. Van olyan változat, amelyben egy cigánybanda húzza a lenti, sírbéli kocsmában. Egy nóta és tánc – a föld felett száz év.³⁹

Sajnos nem értek a fizikához.

Ami az A-zónában három nóta ideje, azaz 17 perc és 24 másodperc, az a B-zónában háromszáz esztendő. Ha a B-zóna az *állandó*, vagyis a földi világ, és ez egy folklór-fizikai disszertáció lenne, akkor könnyűszerrel kiszámolhatnánk az A-zóna, azaz a túlvilág sebességét. Hát... elég gyors, az biztos. Gyorsabb, mint a fecske vagy a szél, éppen olyan gyors, mint a gondolat.

Van egy másik legendatípus, melynek hőse anélkül suhan át a túlvilágra, hogy akár egy lépést kellene tennie feléje.

A túlvilág: idő.

Elmélkedő Konrád

Helyi legendának tekintik: állítólag a németalföldi Afflinghem-apátságban történt. Első lejegyzése a XI. századból való.⁴⁰ Az apátságban élt egy szerzetes, aki folyton a 90. zoltár egyik során töprengett: „*Mert ezer esztendő teelőtted annyi, mint a tegnapi nap, amely elmúlt...*” Egy hajnali zsolozsmán olyan mélyen elmerengett, hogy észre sem vette, hogy a többi szerzetes már mind elment reggelizni. Egyszer csak egy madárka dalára lett figyelmes. A madár beszállt a kápolnába, ott csapongott és énekelt, majd kiszállt a monostor előtti kis erdőbe. A szerzetes utánasiétt. Megállt kint, a kapu előtt, és hallgatta a madárdalt, majd amikor a csípős hajnali levegőn dideregni kezdett, visszatért a monostorba, reménykedve, hogy még nem késte le a reggelit.

A monostorban azonban mindenki idegen volt számára, és őt sem ismerte senki. Megkérdezték tőle, hogy hívják az apát urat és a föld hatalmasait, majd elővették a régi krónikákat, és megtalálták benne: igen, háromszáz évvel ezelőtt egy barát ott maradt a kápolnában a hajnali zsolozsma után, majd eltűnt.

„A szerzetest egyszerre nagy gyengeség lépé meg, s a halotti szentségek ájtatos fölvétele után elhunyt az Úrban.”

Azt hiszem, ez a legszebb túlvilágjáró legenda, amit ismerek – a legtisztább, legegyszerűbb. Bár a *fenékkal fordult világ*, az ellentétek játéka ebben is megjelenik. Itt az egészen picivel és egyszerűvel helyettesíti a végtelenül hatalmasat és felfoghatatlant. Egy madár-csiripelés – és Isten világegyeteme. Úgy beszél a túlvilági utazásról, hogy egy métert sem kell érte tenni. Nincs látomások sorozata sem, csak belefeledkezünk egy kismadár énekébe. A madárdal – minden zenék közt a legegyszerűbb, legtermészetesebb.

Igen, egyszerű és természetes egy tapasztalt nőstény csalogánynak – de az igazán figyelmes emberi fül számára felfoghatatlanul bonyolult és titokzatos.

Az ellentmondások ezzel korántsem értek véget. Talán a legszebb ebben a legendában, hogy az idő kitágulását, az isteni idő szédülettel teljes megtapasztalását összeveti egy egészen hétköznapi tapasztalatunkkal. Az óra számtani ketyegéséhez képest a belső időérzetünk annyira változatos, hogy már teljesen hozzászoktunk, nem is foglalkozunk vele. Természetes, hogy egyszer száguld az idő, máskor lötyög. Traumatikus időélményünk csak a két véglet esetében keletkezik, a gyönyör vagy a gyötrelem pillanataiban. Ilyenkor megáll az idő, legalábbis döbbenetesen lelassul, és minden egyes pillanat szinte elviselhetetlenül tartalmassá válik.

Einstein kifejejtette a relativitáselméletből azt a képletet, amellyel a *gyönyör mennyiségét* számíthatnánk ki az idő tágulásából. Pedig szükség lenne rá, hiszen a szavak nem alkalmasak arra, hogy szabatosan leírják az elragadtatást, amit szerzetesünk érzett, amíg hallgatta a madár dalocskáját. Ő körülbelül három percnél érzékelté ezt az időt. E három *belső* percben sűrűsödött össze háromszáz *külső* év. Háromszáz év per három perc: ez a gyönyör mértéke, vagyis ötvenkétfélmillió-ötszázhatvanezerszer volt gyönyörteljesebb a madárdalból nyíló túlvilág, mint ez az árnyékvilág itt körülöttünk.

Lehetséges, hogy éppen arra sétált egy másik szerzetes is, laskagombát gyűjtött az ebédhez. És neki is föltűnt a madár éneke, lehet, hogy ő is megállt, hallgatta, aztán továbbsetett. Lehet, hogy őt is annyira elgyönyörködtette, hogy ezt a hosszú percet három röpké másodpercnél vélte. Az ő gyönyörhánnyadosa: húsz.

Vesd össze a Konrád-féle ötvenkétfélmillióval. Hogyhogy? Egyiküknek a madár kétfélmillió-hatszázszor szebben énekelt? Ez hogy lehet? Úgy, hogy nem a madárdal a túlvilág kapuja, hanem a mi elragadtatásra való képességünk, az érzékenységünk.

Ezzel a túlvilágot kereső utazásunk végére értünk. A túlvilág kapuja bennünk van – de ez a kapu csak nagyon ritkán nyílik.

A koricei szent rebe reb Pinchász mondotta: „*Milyen szép és ragyogó ez a világ, ha az ember nem vész el benne. De kicsoda káosz birodalma ez akkor, ha elvész benne.*”⁴¹

Az Elmélkedő Konrád legendájának XI. századi lejegyzését még számtalan további követte a középkor gyűjteményeiben.⁴² Igen népszerű volt a nyugat-európai népköltészetben, de Oroszországban is számos változatát felgyűjtötték.

Magyar területen összesen egy lejegyzése ismert, Temesvári Pelbárttól, az is latinul (DE TEMPORE, 84N). Magyar fordításban így hangzik:⁴³ „*Egy szerzetes arra kérte Istent, mutassa meg neki a leghisebb égi örömet. És íme a könnyörgőnek megjelent egy angyal édesen éneklő madárka képében. Mivel meg akarta fogni, követte az erdőbe, és hallgatózva háromszáz éven át*

állt egy fa alatt, semmi mást nem érzélve, nem élvezve annak az éneknek az édességén kívül, hanem azt gondolta, hogy alig egy óra hosszat állt ott. Amikor a madár elrepült, visszatért a kostonorba a barátokhoz. Mivel senki nem ismerte meg őt, a szerzetesek elcsodálkoztak. Megkérdezték, melyik apát idején távozott el, és úgy találták, hogy háromszáz év telt el azóta...”

Ez a változat példázza azt a nagyon érdekes jelenséget – mely sok más esetben is visszaköszön –, hogy a mesék rendszerint úgy kopnak, hogy a tovább mesélők a történet képi gazdagságát annak értelmezésével helyettesítik. A részletező, érzéki történetek fokozatosan szürke interpretációkká zsugorodnak. A kultúra virágzása ellen alig van veszélyesebb környezeti szennyezés, mint az értelmezés kényszere.

A magyar népköltészetben az Elmélkedő Konrád legendáját sehol nem gyűjtötték föl a gyűjtőmozgalom első százötven esztendejében. A gyűjtők egyik legkedveltebb – mert legkülönlegesebb – terepe a bukovinai magyar etnikai sziget volt. Számtalan gyűjtés történt abban a néhány faluban, így Istensegítsen is. Ha bárki csak utalt volna ott erre a mesére, a gyűjtők egész biztosan felfigyelnek rá, hiszen nem csak szép, de keresztényi is.

Majd 1963-ban egy államközi szerződés alapján Somogyba telepített istensegíti parasztoktól egy zseniális legendavadász, Bosnyák Sándor felgyűjti a mesét, majdnem a XI. századi érintetlen formájában.

Mondom, sehol és semmikor, senki más nem gyűjtötte fel. Hol van akkor az a titkos vérvonal, melyen mégis átszivárgott az évszázadokon keresztül? Elég valószínű, hogy a templomi prédikációkban. Még sincs nyoma ennek. Lehet, hogy néha-néha elhangzott, de hamar elfelejtették. Szunnyadt a mese, mint a mag a száraz földben. Talán túl szellemi, túl kevés történik benne (számunkra az intellektuális varázsa éppen ebből származik). De ott, Istensegítsen, ahol látszólag minden állandó volt, és mindenki mindenkint ismert, felfoghatatlan lehetett ez a fordulat: Elmélkedő Konrád visszamegy a saját otthonába, de ott mindenki idegen.

Valami ehhez hasonló abszurd idegenséget érezhettek 1963-ban a Románia szívéből Somogyországba telepített csángó magyarok. Még a magyar fák is idegenek! A magyar csalóányok dala is. Na tessék, most végre *otthon* vannak, magyar földön, nem a távoli szülőhaza *idegenségében*. Úgy süllyedt a semmibe az a pár száz éves múlt, mintha soha nem lett volna!

Minden közösség időben – és néha térben – hordozza magával történeteit, egy részüket a tudatküszöb felett, másokat elfeledve, vagyis az emlékezet mélyén.

És egy-egy nagy változás/trauma más és más emlékeket dob a felszínre. Nem valószínű, hogy a Gáspár Antalné nevű bukovinai paraszt néninek eszébe jutott volna, hogy ez a *Somogyba zuhanás* épp olyan, mint ahogy Elmélkedő Konrád zuhant bele a jövő idegenségébe. A trauma önkéntelenül dobhatta felszínre, keltette életre a tetszhalott történetet. Más történetek meg bizonyára a feledésbe süllyedtek, talán örökre, talán nem.

A helyi vagy nemzeti mondák, a népmesék, anekdoták, legendák, történetfoszlányok tökéletesen összekeveredve, ugyanabban a bugyorban bugyognak a népemlékezetben. Nincsenek katalogizálva, nincsenek műfajok, témák, tudatszintek szerint elkülönítve. Ráadásul a közemlékezet folyamatos és nagyon érzékeny kölcsönhatásban áll a személyes emlékekkel, melyeket még rapszodikusabban, sérülten, hiányosan hordozunk.

Az úgynevezett néphagyomány: kivetített személyes emlékezet, a traumafeldolgozás és életértelmezés műhelye.

Bosnyák Sándor gyűjtő üldögél Gáspár Antalné konyhájában, és beszélgetnek. A néni egyre oldottabb, bizalmasabb. Nagyon nehéz személyes élményeken keresztül megfo-

galmazni, mennyire perverz, ha magyarokat deportálnak magyar földre. De egyszer csak eszébe jut, ahogy a hajnali erdőben sétáló Elmélkedő Konrád „*maga előtt látott a fán egy szép struccmadarat. Az olyan szépen énekelt neki, hogy ő oda letérgyepelt, csak azt a madarat nézte, hogy az a madár milyen szépen énekel...*”⁴⁴

(Folytatása következik.)

Jegyzetek

1. Csiszár Sándor. In: Lammel Annamária–Nagy Ilona: PARASZTBIBLIA. Gondolat, 1985. 360.
2. Banó István: BARANYAI NÉPMESÉK. Szerk. Berze Nagy János. Akadémiai Kiadó, 1942.
3. Kálmány az 1879-es árvíz előtt, az utolsó pillanatban felgyűjtötte az „ős”-Szeged népköltészetét. Hatalmas munkával, lélekszakadva – ő is tudta, ahogy a városban mindenki, hogy Szeged halálra van ítélve, hiszen a Felső-Tisza szabályozásával mintegy ráengedték a vizet, és a város csak akkor kap majd országos és nemzetközi segítséget, amikor elpusztul, ahogy ez meg is történt. A legnagyobb magyar város populációja a katasztrófa következtében szétszpriccelt a négy égtáj felé, Kálmány gyűjtése ezért felbecsülhetetlen értékű palackposta az ős-Szegedet örökre elfedő tengerből.
4. *Fővárosi Lapok*, 1881. júl. 8.
5. Kálmány Lajos: SZEGED NÉPE II. 205. Arad, Réthy Ny., 1882. A mesében elhangzik, hogy a daru berepült a házba, mire a ház kigyulladt. Ez a fordulat, ha nem értjük a mögöttes jelentését, zagyvaságnak tűnik...
6. MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS I–10/A. MTA Néprajztudományi Intézet, 1982–2001.
7. Csoóri Sándor: NOMÁD NAPLÓ. Magvető, 1979. 126.
8. AaTh 1962 – Stith Thompson: MOTIF-INDEX OF FOLKLITERATURE: A CLASSIFICATION OF NARRATIVE ELEMENTS. Helsinki, Suom. Tiedakat., 1932–1936.
9. A MAGYAR HAZUGSÁGMESÉK KATALÓGUSA, 22.
10. MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON, APÁM LAKODALMA szócikk. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, 1977–1982.
11. Az a kevés felgyűjtött változat, amelyben nem szerepel, töredéknek tekinthető.
12. Michel Odent: A SZERETET TUDOMÁNYOSÍTÁSA (THE SCIENTIFICATION OF LOVE). Ford. Klukon Bea és Weichinger Andrea. Napvilág Születésház, 2003. 45.
13. A hivatkozott kísérletek publikációs jegyzékét lásd ugyanott, a 28. oldal lábjegyzeteiben.
14. Frigyes Júlia: A SZÜLÉS UTÁNI DEPRESSZIÓ ÉS A DISZHARMONIKUS SZOPTATÁS TRAUMAELMÉLETI HÁTTERE. *Lélekelemzés*. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület folyóirata, 2010. szeptember.
15. Kéziratos gyűjtés.
16. Az utóbbi évtizedekben az ultrahangos vizsgálat részben feloldotta ezt a misztikus titkot. Vagy még abszurdabbra, ijesztőbbre formálta?
17. Banó István: i. m. 238.
18. A MÖNDÖLECSKÉK. = Kriza János: VADRÓZSÁK. 1863. Új kiadás: Kolozsvár, Kriterion, 2002.
19. A HÁROM BÁRÁNY. = Ipolyi Arnold NÉPMESÉGYŰJTEMÉNYE. Szerk. Kálmány Lajos. Kisfaludy Társaság, 1914.
20. Vö. Berze Nagy János: BARANYAI MAGYAR NÉPHAGYOMÁNYOK II. Pécs, Kultúra Ny., 1940 és MAGYAR NÉPMESETÍPUSOK II. Pécs, Mecsek Ny., 1957, valamint Honti János: MESÉK ÉS MÍTOSZOK HALÁL-RÓL ÉS HALHATATLANSÁGRÓL, illetve MESE ÉS LEGENDA. = VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. Akadémiai Kiadó, 1962.
21. NYELVEMLEKTÁR: RÉGI MAGYAR CODEXEK ÉS NYOMTATVÁNYOK. MTA, 1874–1908.
22. Katona Lajos IRODALMI TANULMÁNYAI II. Kisfaludy Társaság, 1912.
23. Vargyas Lajos: A HŐSÉNEK MARADVÁNYAI NÉPKÖLTÉSZETÜNKBEN, MAGYAR NÉPRAJZ V. Folklor 1. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, 1988–2002.
24. A hivatkozást lásd uo.
25. Uo.
26. Uo.
27. Tele van a vidék olyan ábrázolásaival, melyeket leküzdhetetlen ösztönparancs *szeretni*. A féltő gyöngédség, amit egy kisbaba látványa-

kor érzünk, nem emberi érzelem, sokkal mélyebben beágyazott, erre utal, hogy az állat'cse-csemő' látványa is kiváltja belőlünk Ez az ösztönvázis a gyámoltalan gerinces kölyökegyedek legerősebb evolúciós fegyvere. Hasonlóan erős és pozitív ösztönreakciót – részvételtjes félelmet – vált ki belőlünk Krisztus másik meghatározó ábrázolása: szenvedése a kereszten.

28. Kálmány Lajos: VILÁGUNK ALAKULÁSAI NYELV-HAGYOMÁNYAINKBAN. Szeged, 1893. Nyomtatott Bába Sándor könyvsajtóján.

29. Máris György, sz.: 1903, Klézse, Moldva. Egyházasközar, Baranya m. 1968. – Bosnyák Sándor Ms. 1969. 463. = Lammel Annamária–Nagy Ilona: PARASZTBIBLIA.

30. Berze Nagy János–Katona Lajos: NÉPMESÉK HEVES ÉS JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYÉBŐL. = MAGYAR NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY IX. 1907. 542.

31. Kálmány Lajos: SZEGED NÉPE II. 42–43. sz. 81.

32. Uo. jegyzetek, 205.

33. Lásd MAGYAR HIEDELEMMONDA KATALÓGUS. Összeáll. Bihari Anna. MTA Népr. Kut. Csop., MTA KESZ Soksz., 1980.

34. MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS 2. A MAGYAR TŰN-

DÉRMESÉK TÍPUSAI. Összeáll. Dömötör Ákos. MTA Néprajztudományi Intézet, 1988. – A katalóguscikk kissé egyszerűsítve, olvasmányosabbá téve.

35. Berze Nagy János: BARANYAI MAGYAR NÉPHAGYOMÁNYOK II. 138.

36. Uo. 136.

37. Uo. 137.

38. MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS 2. A MAGYAR TŰN-DÉRMESÉK TÍPUSAI.

39. Sztravinszkij használja ezt a motívumot A KATONA TÖRTÉNETÉ-ben.

40. A legenda motívumtörténetét Katona Lajos A MENNYEI MADÁRKA című tanulmánya alapján ismertetem. Katona Lajos IRODALMI TANULMÁNYAI II. 135.

41. Martin Buber: HASZID TÖRTÉNETEK. Ford. Rácz Péter. Atlantisz, 1995.

42. Vö. A MENNYEI MADÁRKA. Katona Lajos IRODALMI TANULMÁNYAI II. 135.

43. Temesvári Pelbárt VÁLOGATOTT ÍRÁSAI. Vál. V. Kovács Sándor; ford. Bellus Ibolya. Európa – Helikon, 1982.

44. Magyar Néprajzi Múzeum ETHNOLÓGIAI ADATTÁR. Bosnyák Sándor Ms. 1963. 81 sq, 43.

Jassó Judit

A RÖVID PRÓZÁRA FOGOTT MONDANIVALÓ

„Tökéletes ember volt.”

A nyelv először tárgyává, majd tökéletessé tette.

A szavak feledésbe merülnek.

Lejön róluk rag, jel, képző,

Igétlen idők jönnek.

A korcs Ma előtt lovak absztraktolnak,

Fogadóhiány miatt a belépés tilos.

Mint hajóvonták, összeütköznek,

Pedig egymástól nem különböznek

A lényegi mondanivalók.